

ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ "СОЦІАЛІЗАЦІЯ" У ЗАРУБІЖНІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУКОВІЙ ДУМЦІ

У статті на підставі аналізу наукової літератури схарактеризовано різні підходи зарубіжних і вітчизняних учених до тлумачення поняття "соціалізація". Розглядається суть поняття "соціалізація", аналізується стан розробки проблеми соціалізації, визначено наукові досягнення вчених.

Ключові слова: соціалізація особистості, наукові концепції, наукові школи, студентська молодь.

Сучасні тенденції модернізації та розвитку системи освіти в Україні тісно пов'язані з проблемами соціалізації підростаючого покоління і, зокрема студентської молоді. Актуальність проблеми соціалізації студентської молоді зумовлена важливістю всебічної й успішної адаптації майбутніх фахівців у суспільстві, адже молодь відіграє важливу роль у сучасному суспільно-політичному житті країни. Саме соціалізація забезпечує входження молодшої людини у соціальні спільноти та колективи, її комфортне співіснування в них, усупільнення її діяльності, способу життя і думок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про зростання інтересу науковців до проблем соціалізації особистості. Представниками багатьох наукових шкіл та напрямків у різні періоди чимало зроблено для вирішення питань соціалізації – Г.Блюмер, Е.Дюркгейм, Дж.Мід, Т.Парсонс, Ж. Піаже, Дж. Дьюї, І. Колберг, І. Кон та ін.. До розв'язання окресленої проблеми активно долучаються і сучасні вітчизняні науковці – І. Бех, І. Зверева, А.Капська, Т. Кравченко, Г. Лактіонова, С. Савченко та ін..

Мета дослідження – систематизувати та узагальнити наукові підходи до визначення поняття "соціалізація".

Вивчення соціалізації було започатковане у II половині XIX століття Г.Тардом та Ф.Гіддінгсом. Центральним положенням теорії Г.Тарда є принцип наслідування, а відношення "вчитель-учень" проголошується типовим у всьому різноманітті соціальних відносин. Г. Тард першим спробував описати процес інтерналізації норм через соціальну взаємодію. Поряд з трактуванням соціальності як наслідування, що є, за його твердженням, проявом основного закону усього сущого – всевітнього повторення, Г. Тард пов'язував можливість соціальної еволюції з інноваціями як відхиленнями від суворого повторення [16, с. 6].

Ідеї Ф. Гіддінгса про визначальну роль соціального примусу лягли в основу його теорії соціалізації як "сплавлення різних елементів найрізноманітнішого населення в однорідний тип". На думку вченого, в суспільстві діють два основних типи сил, іменовані "вольовим процесом" і силами "штучного відбору для свідомого вибору". Ф. Гіддінгс вважав, що особистість не може жити в собі, з століття в століття суспільство створене людиною, перетворюється нею [18, с. 22].

Проблема соціалізації, її наукове вивчення набуло подальшого розгортання в дослідженнях послідовників різних зарубіжних наукових течій, поширених у країнах Західної Європи і Сполучених Штатах Америки. Теорії соціалізації будувалися на різноманітних підходах до вивчення об'єктивного і суб'єктивного чинників, до трактування індивідуального або суспільного як первинної реальності, тому більшість з них наприклад, психосоціальну концепцію можна схарактеризувати як суб'єкт-об'єкту, в якій особистості відводиться роль об'єкта щодо суб'єкта, який активно впливає на неї, на суспільство. Розглянемо тлумачення поняття "соціалізація" представниками різних наукових течій.

Представники школи символічного інтеракціонізму (Г.Блюмер, Дж.Мід, Р.Парк, В.Томас) досліджували соціалізацію з позиції результативності соціальної взаємодії людей. Дж.Мід уважав, що людина – індивідуальність тому, що належить до спільноти і переймає

інституції цієї спільноти у свою поведінку, опановує її мову як медіатор, за допомогою якого відкриває свою індивідуальність, і тоді в процесі освоєння різних ролей, що виконують усі інші, вона освоює атитюди членів спільноти" [13, с.166].

Ототожнення соціалізації з процесом соціального навічання прослідковується у працях представників біхевіоризму та необіхевіоризму (Б. Скіннер, А. Бандура, Р. Уолтерс).

Як процес рольового тренування розуміли соціалізацію послідовники структурного функціоналізму (Т. Парсонс, Р. Мертон). Зокрема Т. Парсонс стверджував, що функціонування таких структурних компонентів соціальної системи, як цінності, ролі, норми, соціальні інститути утворює фундамент суспільства. Тому, на думку вченого, соціалізація є процесом інтеграції (входження) індивіда в соціальну систему шляхом інтеріоризації загальноприйнятих норм і цінностей [14, с.23].

Механізм соціалізації він вбачав у засобах, за допомогою яких культурні зразки – цінності, погляди, мова та інші символи – інтеріоризуються в системі особистості, визначаючи межі структури її потреб.

Згідно з біогенетичним підходом, розвиток особистості визначається біогенетичними чинниками, тобто різні типи соціальної поведінки зумовлені генетично, а соціальні умови лише задають темп розкриттю природжених задатків і здібностей, але не впливають на їх утворення – розвиток є дозріванням, що здійснюється відповідно до внутрішнього плану людини [1, с.12].

Ідею про те, що різні типи особистостей є продуктом різних культур обстоювали послідовники соціогенетичної теорії (Р.Бенедикт). На їх думку, культура виконує функцію стандартизації: інтегровані в особистості соціокультурні елементи стають для неї нормою (стандартом) відчуття, мислення і дій. Р.Бенедикт відводить соціалізації інтегруючу функцію, яка полягає в тому, що наявні стандарти соціального мислення і дій формують у людини почуття належності до певної соціокультурної спільноти. Цей процес спрямовується на адаптацію індивіда до культури, в якій він живе [4, с.316].

Відповідно когнітивної моделі соціалізації (Ж. Піаже, Дж. Дьюї, І. Колберг) головним аспектом цього процесу є розвиток пізнавальних, моральних структур особистості.

Згідно з поглядами Дж. Дьюї, соціалізація розпочинається підсвідомо, майже від народження і безперервно формує сили особистості, насичуючи її свідомість, формуючи звички, створюючи уявлення, пробуджуючи почуття та емоції. Через таке підсвідоме навчання особистість поступово підходить до користування тими інтелектуальними та моральними здобутками, які виробило людство, і відтак стає спадкоємцем нагромадженого капіталу цивілізацій [6].

На існуванні тісного зв'язку між психікою людини і характером культури суспільства, в якому вона живе наголошується у психосоціальной концепції. Послідовники концепції (Е. Еріксон) вважали, що у кожній культурі існує своя мета соціалізації, яка зумовлюється тими очікуваннями, які суспільство висуває щодо особистості. Проходячи етапи свого розвитку, особистість або інтегрується із суспільством, або відторгається ним. Тобто, соціалізація є процесом входження, "вживання" індивіда в соціум, завдяки засвоєнню норм різних спільнот, членство в кожній з яких є певним етапом на шляху його становлення як особистості. При цьому, незалежно від віку індивіда та соціально-психологічних особливостей групи його членства, він постає перед "фатальною необхідністю пройти крізь певні, універсальні фази входження в спільноту, послідовно вирішуючи виникаючі перед ним із мірою збільшення потреби "бути особистістю" [17, с.215].

Значний вплив на розвиток соціологічних теорій соціалізації мала концепція К. Маркса про сутність людини як сукупності всіх суспільних відносин, згідно якої соціальне середовище людини одночасно виступає і умовою, і результатом його діяльності. Формування людини не тотожне пасивному пристосуванню людей до соціального середовища, а охоплює і їх власну практичну діяльність, в якій вони, впливаючи на навколишній світ, змінюють соціальну середу і разом з тим, за висловом К. Маркса, "свою власну природу", розвивають її сили [12, с.215].

Розроблена на основі об'єктивістського підходу теорія соціалізації Е. Дюркгейма будується на положенні про двоїсту природу людини. Біологічна природа людини (здібності, біологічні функції, імпульси, пристрасті) знаходяться в протиріччі з його соціальною природою, створюваної шляхом виховання (норми, цінності, ідеали). Це зумовлює безперервність шляху внутрішнього занепокоєння, відчуття напруженості і тривоги, яке знімається тільки дією суспільства [5, с. 162].

Розробка проблем становлення і розвитку особистості в російській соціології починається з кінця XIX століття. Ця проблема була однією з найбільш актуальних для етико-суб'єктивної школи (П. Лавров, Н. Михайлівський, Н. Карєєв). Було висунуто плідні ідеї і положення, що відносяться до процесу соціалізації: концепція громадського виховання К. Ушинського, ідея М. Бахтіна про діалог як форму співіснування особистості, концепція К. Виготського про співвідношення індивідуального і суспільного в індивіді, ідеї радянських психологів про можливості корекції розвитку дітей, теорія дитячого колективу А. Макаренка та ін.

Основою педагогіки А. Макаренка є вчення про колектив, члени якого, на його думку, об'єднані спільною суспільною метою та діяльністю, де існують органи самоврядування, стосунки взаємовідповідальності та контактності. Він був глибоко переконаний, що в країні не тільки діти, учні, студенти, молодь соціалізуються, а й кожен пересічний громадянин, незалежно від намірів, бажань та педагогічного впливу [11, с. 262].

Соціальні передумови виховання особистості розглядав у своїх працях В. Сухомлинський. За його твердженням, особистість і суспільство взаємодіють у процесі виховання: суспільство передає соціально-історичний досвід, норми, а особистість індивідуально засвоює їх. Зміст процесу соціалізації на її ранніх стадіях полягає у пошуку дитиною свого місця в суспільстві [15, с. 428].

В радянський період тривалий час панувало критичне ставлення до аналізу становлення і розвитку особистості в ракурсі соціалізації. У науковій літературі широко застосовувалися терміни "формування особистості", "комуністичне виховання", "всебічний і гармонійний розвиток особистості".

На теренах колишнього СРСР увага до проблем соціалізації заактивізувалася у II половині XX століття. Як зазначає Т. Кравченко, увага до питань соціалізації наприкінці 60-х років пов'язана з певною лібералізацією суспільного життя, переходом до поступового визнання за людиною можливостей самостійного виконання певних соціальних дій [9, с.22-23].

Значний внесок у розробку концептуальних підходів до дослідження соціалізації вносять Р. Андрєєва, І. Кон та інші радянські фахівці у галузі соціальної психології. Зокрема Р. Андрєєва виділила три основні сфери, в яких здійснюється соціалізація: діяльність, спілкування і самосвідомість. При цьому дослідниця підкреслювала, що у процесі соціалізації відбувається не тільки засвоєння і відтворення соціального досвіду, але і перетворення, просування його на новий щабель. Визначаються наступні етапи соціалізації: дотрудовий (рання стадія і період навчання), трудовий і післятрудоий [2, с. 158].

Пізніше вітчизняними соціологами починають використовуватися інші підстави періодизації цього процесу, які дозволяють врахувати своєрідність соціалізації дітей і дорослих. Як і в західній соціології, виділяються два основних, але якісно різних періоди. Перший – це "первинна соціалізація" від народження людини аж до формування зрілої особистості. Другий етап – період "вторинної соціалізації", або ресоціалізації, під якими розуміється своєрідна перебудова особистості вже в період її соціальної зрілості.

Чільне місце серед численних досліджень окресленого періоду посідають праці І. Кона. Вчений тлумачив соціалізацію як "сукупність усіх соціальних процесів, завдяки яким індивід засвоює і відтворює певну систему знань, норм, цінностей, що дає йому змогу функціонувати як повноправному члену суспільства", наголошуючи, що "соціалізація включає не лише усвідомлені, контрольовані, цілеспрямовані впливи (виховання в широкому

розумінні слова), а й стихійні, спонтанні процеси, які тим чи іншим чином позначаються на формуванні особистості" [8, с. 225].

Цінним вважаємо твердження І. Кона стосовно адаптації індивідів у процесі соціалізації: "в реальному процесі індивіди не просто адаптуються до середовища і засвоюють соціальні ролі та правила, які їм пропонуються в готовому вигляді, а й опановують науку створювати щось нове, перетворюючи самих себе і навколишній світ" [8, с. 217].

За І. Коном соціалізація включає в себе не тільки усвідомлені, контрольовані, цілеспрямовані впливи (виховання в широкому сенсі але й стихійні, спонтанні процеси, які так чи інакше впливають на формування особистості [8].

Російський дослідник Б. Вульфів стверджує, що соціалізація – це здійснена спроможність людини до побутового (фізичного), морального, соціального виживання як в існуючих, так і в нових, очікуваних чи не передбачуваних обставинах, готовність обирати правильні способи буття, зберігаючи активну позицію [3, с. 34]. Соціалізація забезпечує наступність поколінь і є в цьому плані найважливішим чинником суспільного прогресу.

Учений пропонує розглядати соціалізацію, по-перше, як процес при звичаєння, "притирання" людини до оточуючих, вживання в обставини, освоєння середовища життя; по-друге, як результат процесу, стан, що характеризується соціальною рівновагою між людиною та її зовнішнім світом, ствердженням у цьому світі.

У сучасній вітчизняній педагогічній науці соціалізація трактується як "процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості. Соціалізація передбачає взаємодію людини з соціальним оточенням, яке впливає на формування її певних соціальних якостей та рис, на активне засвоєння й відтворення нею системи суспільних зв'язків [4, с. 312]. Вітчизняні науковці розрізняють первинну (дитинство, підлітковий вік, юність) та вторинну (зрілий вік), а також дотрудову, трудову та післятрудоу соціалізацію.

Т. Кравченко розуміє під соціалізацією процес освоєння дитиною норм, правил, цінностей, моделей поведінки, формування основних параметрів особистості (свідомості, почуттів, здібностей) завдяки входженню в життєдіяльність суспільства і творче виконання сукупності спеціальних ролей. Цей процес ґрунтується на поєднанні стихійного пізнання реальності та цілеспрямованих виховних дій, що надходять від агентів соціалізації і сприяють саморозвитку й самовизначенню особистості в культурі певного соціуму [9, с. 43].

Н. Лавриченко вважає за доцільне розрізняти соціалізацію як "об'єктивне соціальне явище й аспект людського онтогенезу та соціалізацію як мету і специфічну цілеспрямовану діяльність педагогічного суб'єкта, тобто як особливу педагогічну дію", що передбачає передачу дитині соціального досвіду, який містить суспільні уявлення, ідеали, цінності і норми, алгоритми, стандарти і принципи, адекватні форми поведінки, спосіб і стиль життя, життєві мотивації та потяги і покликаний сприяти формуванню в неї життєво необхідної сукупності соціальних ролей [10, с. 70].

У контексті соціальної педагогіки до вивчення сутності соціалізації звертаються Т. Алексеєнко, О. Безпалько, О. Газман, І. Зверєва, А. Мудрик, С. Савченко та ін.

У соціально-педагогічному сенсі соціалізація розглядається як: багатофакторний процес набуття індивідом якостей, спрямованість яких визначається конкретною соціальною ситуацією; явище, сутнісні характеристики якого забезпечують суб'єкт-суб'єктну єдність особистості, що виражається в одночасному засвоєнні та відтворенні соціальних цінностей і норм; соціокультурний феномен, який має незмінність психологічних механізмів і їх неповторність у контексті становлення конкретної особистості; рушійну силу, що активізує процеси самоперетворення, які відбуваються на тлі змін соціокультурного середовища; соціально-педагогічне поняття, яке відображає хід соціального формування особистості в конкретному соціокультурному середовищі [7, с. 835].

Таким чином, нами узагальнено й проаналізовано провідні теоретичні підходи до проблеми соціалізації особистості. Кожний із наведених вище підходів є актуальним і має

беззаперечну цінність, оскільки розкриває багатогранність процесу соціалізації, що окреслює можливі шляхи вирішення проблем соціалізації студентської молоді у вищому навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авер'янова Г. М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька. – К.: ППП, 2005. – 307 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 376 с.
3. Вульффов Б. З. Семь парадоксов воспитания / Б. З. Вульффов. – М.: Новая школа, 1994. – 118 с.
4. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
5. Дюркгейм Э. Социология образования / Эмиль Дюркгейм. – М.: Канон, 1996. – 352 с.
6. Дьюї Джон. Демократія і освіта / Джон Дьюї. – Львів: Літопис, 2003. – 294 с.
7. Енциклопедія освіти / Гол. ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
8. Кон И. С. Социология личности / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1967. – 383 с.
9. Кравченко Т. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Т. Кравченко. – Київ: Фенікс, 2009. – 416 с.
10. Лавриченко Н. Соціалізація і моральне становлення особистості як комплексна педагогічна проблема / Наталія Лавриченко // Шлях освіти. – 2004. – №1. – С.11–16.
11. Макаренко А. С. Воспитание гражданина / А. С. Макаренко. – М.: Просвещение, 1988. – 304 с.
12. Маркс К. Процесс труда и процесс увеличения стоимости / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Политиздат, 1978. – Т. 23. – 325 с.
13. Мід Дж. Г. Дух, замість і суспільство: з точки зору соціального біхевіориста / Джордж Г. Мід; пер. з англ. Т. Корпала. – К.: Український центр духовної культури, 2000. – 371 с.
14. Парсонс Т. Система современных обществ / [Т. Парсонс; под. ред. М. С. Ковалевой; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева]. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
15. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – Т. 2. – 670 с.
16. Тард Г. Личность и топа: очерки по социальной психологии / Габриэль Тард; пер. с фр. Е. А. Предтеченский. – С.-Пб, 1903. – 178 с.
17. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризисы / Эрик Г. Эриксон; под. ред. А. Н. Толстых. – М.: Прогресс, 1996. – 340 с.
18. Giddings F. The Theory of Socialization. – N.-Y., 1897. – 386 p.

Т. А. Логвиновская

ГЕНЕЗИС ПОНЯТИЯ "СОЦИАЛИЗАЦИЯ" В ЗАРУБЕЖНОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУЧНОЙ МЫСЛИ

В статье на основании анализа научной литературы охарактеризованы различные подходы зарубежных и отечественных ученых к толкованию понятия "социализация". Рассматривается сущность понятия "социализация", анализируется состояние разработки проблемы социализации, определены научные достижения ученых.

Ключевые слова: социализация личности, научные концепции, научные школы, студенческая молодежь.

Logvinovskaya T. A.

THE GENESIS OF THE CONCEPT OF "SOCIALIZATION" IN FOREIGN AND NATIONAL SCIENTIFIC THOUGHT

In article on the basis of the analysis of scientific literature described different approaches to foreign and domestic scientists to the notion of "socialization". Discusses the meaning of the term "socialization", examines the status of the development problems of socialization, defined scientific achievements of scientists.

Key words: socialization, scientific concepts, scientific schools and students.